

подире се оттегля от играта надвигъ, огорченъ, обезнадежденъ, обезславенъ.

И понеже такива дейци изобилствуватъ навсякъде — свѣтътъ е пъленъ съ съкрушени самоимения и провалени голѣмщини.

38.

Честнитѣ, но бездарни общественици сѣ толкова опасни колкото и злонамѣренитѣ.

Първитѣ прескачатъ, съ вързани очи, трапища изкопани отъ вторитѣ.

39.

За да не господаруватъ други надъ тебе — самъ ти бѣди строгъ господарь надъ себе си.

Да нѣмаше хора тиранизирани отъ своитѣ страсти — не би имало общества измѣжвани отъ потисници.

40.

Нека властици и общественици да помнятъ това: Историята ще бѣде снизходителна къмъ тѣхъ — само ако тѣ биватъ строги къмъ себе си.

41.

Доблестниятъ общественикъ служи на рода си. Себелюбивиятъ политиканъ си служи съ рода си.

42.

Възпитанието пресъздава човѣшкия духъ. Новиятъ духъ донася напредѣкъ. Напредѣкътъ поражда промѣни въ законитѣ. Първата работа на добритѣ държавници не е да

дидати културни наредби на обществото — а да направятъ обществото годно за културни наредби.

43.

Мждрецътъ бива неизмѣнно благодушенъ, сърцедецътъ е винаги наклоненъ всичко да извинява, всичко да опрощава.

Държавникътъ, обаче, не забравя че прекаленото снихождение къмъ лошитѣ хора се превръща въ несправедливостъ къмъ добритѣ.

44.

Срещатъ се майка и синъ свещеникъ. Майката цѣлува рѣка на сина си. Тя уважава въ неговото лице духовния санъ. Цѣлува рѣка и свещеникътъ на майка си. Той уважава въ нейното лице родителката.

Такова бива и сношението между народъ и владѣтель.

Народътъ се покланя на владѣтеля. Той уважава въ неговото лице върховния властникъ. Владѣтельтъ се покланя на народа. Той уважава въ неговото лице източника на всѣка властъ.

45.

Свѣтницитѣ, помагачитѣ, приятелитѣ и пазачитѣ на владѣтеля могатъ да бѣдатъ многобройни. . . . Ала неговиятъ любимецъ трѣба да бѣде единичекъ: народътъ!

46.

Участѣта на човѣшкия родъ ще се подобри тогава — когато властици и управници почнатъ да внушаватъ любовь на хората — намѣсто да имъ внушаватъ страхъ.

47.

- Можа ли твоятъ синъ да тури редъ въ търговията си?
— Какъвъ редъ ще тури въ търговията си, когато не знае да управлява себе си!
— А сега какво прави?
— Управлява държавата!

48.

- Сократе, кое общество е най-злочесто?
— Онова посрѣдъ което незнание надарено съ физическа пѣргавина играе по-важна роля отъ знание свързано съ физическа неджавостъ! Онова посрѣдъ което опитенъ и мѣдъръ, старецъ се счита за изразителъ на работи отживѣли и мъртви — а неразсѣдливъ и непредвидливъ младежъ като знаменосецъ и вѣзвестителъ на всеобемно бѣдно благо.

49.

- Всѣко обществено устройство почива върху принципа на братолюбие.
Най-доброто правосѣдие е добрината.

50.

- Догдето едно общество чувствува своитъ недостатъци, можемъ да се надѣйме, че то ще се поправи.
Безнадежно сѣ западнали само онѣзи хора, които не съзнаватъ своето западане.

51.

- Всѣко обществено благоустройство почива върху принципа на справедливостъта.

142

А справедливостъ нѣма — тамъ кѣдето нѣма милосърдие и чловѣколюбие.

52.

Право, което не изхожда отъ изпълненъ дългъ води къмъ привилегия.

53.

Не е свободенъ човѣкъ онзи, който не признава друга властъ освенъ оная на своитъ прищѣвки и наклоности; такъвъ човѣкъ е душевно немощенъ — а свобода и душевна немощъ сѣ работи несвѣстими.

Свободенъ човѣкъ е онзи, който знае да управлява своята воля — който не пожелава освенъ разумни работи — който е силенъ чрезъ силата на своето самообладание!

54.

Само човѣкъ, който зачита законитъ на своето отечество — и който е готовъ да се пожертвува за общото благо — е годеенъ и достоенъ за свободни наредби.

Свободата бива едно отъ тѣзи две нѣща: или сѣчиво за редъ и прогресъ у добродетелнитъ и просвѣтени хора — или изворъ на безчиние и насилие у разваленитъ и безкултурни хора.

55.

Никаква конституция не би могла да даде свобода на хора умствено и нравствено западнали.

Свобода не дружи съ слабостъ, а нѣма по-голъма слабостъ отъ невежеството и разврата, отъ слѣпия инстинктъ и дивата разюзданостъ.

143

56.

Каквито права да даваме на безкултурната тъпла,
тя рано или късно ще бжде отново обезправена.
Никой не защитава това, което не оценява.
Никой не се жертвува за това, което не разбира.

57.

Ако сждимъ отъ фактитъ, които намираме на
всѣка страница въ най-новата история на Европа —
могли бихме да охарактеризуваме така отличнитъ по-
литикани, сиречь демагозитъ.

Демагозитъ сж хора, които произвеждатъ безре-
дица, за да добиятъ чрезъ нея онова високо положе-
ние, което редътъ не имъ дава!

58.

Човѣкъ трѣба да се жертвува за човѣка: ето
вѣчната и неизмѣнна основа на културнитъ общества.

Историята ни показва съ стотини примѣри, че
вредъ където тая истина е била забравяна — държа-
ви и народи сж пропадали и погиввали.

Самопоклонството е единъ отъ модуситъ за са-
моубийство.

59.

— Сократе, мждъръ и добродетеленъ човѣкъ мо-
же ли да бжде славолубивъ?

— Да! Но такъвъ човѣкъ дири слава — само за
да може да пада отъ по-високо неговата прошка вър-
ху онѣзи, които сж го огорчавали и оскърбявали!

60.

Овладѣй сърцата — ти, който искашь да дисци-
плинувашъ умоветъ! Бжди баща — ти, който искашь
да бждешъ повелителъ!

Участъта на човѣшкия родъ ще се подобри тогава
— когато властници и управници почнатъ да внушаватъ
любовъ на хората — намѣсто да имъ внушаватъ страхъ.

144

61.

Власть е сила. Ламтежъ за власть е слабостъ.

62.

Както и да разсжджава за общото дѣло разва-
лениятъ човѣкъ — недей обръща внимание на думи-
тъ му.

Нѣма ли чистота на сърцето — нѣма бистрота
въ ума!

63.

Истинитъ не могатъ да бждатъ погазени за вина-
ги; тѣ биватъ временно отхвърлени, занемарени.

Ала рано или късно отхвърленитъ, занемаренитъ
истини се налагатъ на заблуденото общество — и на-
лагатъ му се съ неодолимата и всепобедна сила на
гримотевицата.

64.

Политическата зрѣлостъ се проявява въ умѣре-
ността; държавническата вещина се проявява въ
предвидливостта; общата културностъ се проявява
въ законопочитанието.

65.

Не е науката, която играе първенствуваща роля
въ политиката.

Слабиятъ — когато е надаренъ съ умѣние и опит-
ностъ — достига да се наложи за уредникъ и води-
тель на силнитъ и ученитъ.

66.

Великитъ обществени бедствия и злополуки
иматъ двойни последствия: тѣ развращаватъ мало-
душнитъ и слаборазсждливи хора — но усилятъ душев-
ната бодростъ и крепкостъ на мждрецитъ.

Огнь, буря, наводнение, опустошаватъ — но
едновременно пречистятъ, обеззаразяватъ; мждритъ
човѣци знаятъ добре това.

10

145

67.

Какво намираме въ навечерието на всъка обществена катастрофа?

Погазване законитъ на живота.

Катастрофата е отъ Бога; причинитъ за катастрофата сѣ у човѣцитъ.

Катастрофата е присѣда и поука, — присѣда за миналото, поука за бъдещето.

68.

Добруването на единъ народъ бива съразмѣрно съ достоинствата на неговитъ първенци и водачи.

Когато Богъ се закая на евреитъ, той имъ дума:

— Ще ви пратя млади хора да ви управляватъ. —

Тоя библейски текстъ значи:

— За да ви накажа, ще ви дамъ неопитни власти!

69.

Времето е най-добриятъ революционеръ.

То знае да действува тихо и постепено, знае да търпи и да чака назрѣването на реформитъ, знае да избира удобенъ моментъ за тѣхното узаконяване.

70.

Духовно наставничество, вещо и енергично въ своитъ начинания, е най-добриятъ способъ да се оплътимъ къмъ добро уреждане на обществото.

А най-хубавиятъ храмъ, който бихме могли да въздигнемъ на Бога — е общество добре уредено.

II

ВЪЗПИТАНИЕ

1.

Всѣко културно преустройство трѣба да почнува отъ морално превъзпитание.

Това, което наричаме обнова не е друго освенъ оплътване на умоветъ и съвѣститъ къмъ нови дължности.

Първото изкуство е изкуството да бъдемъ полезни на ближния си — и да служимъ на отечеството си.

Главната цель на школата не е да произведе ловки, хитроумни и начетени хора — а честни и доблестни граждани.

2.

Дадемъ ли познания на пакостника безъ да превъзпитаваме душата му — ние му даваме сръдство да злоторествува безнаказано.

Училища, които не свързватъ образованието съ възпитанието — училища, където се дава наука за извличане полза отъ свѣтовнитъ работи — а не се дава поука за самоотверженостъ посрѣдъ свѣтовнитъ работи — училища подобни сѣ всъщностъ, блудлища и губилища.

Въ такива училища се върши едно дѣло, което може да се охарактеризува така:

Турятъ се въ ржката на злодееца купъ ключове съ които той ще може да отключва всѣкакви ключалки —

ще може да отвара всъкакви врати — за да обира лесно и бърже хорските жилища.

Епиктет¹⁰⁹ думаше: — Не давайте хитроумства на звърнравният хора! . . . Насадете предварително съвѣсть, тамъ кѣдето искате да насадите умѣлост!

3.

Училищата произвеждатъ хора съ хищни инстинкти, когато не сѣ уредени така, че да произвеждатъ хора съ чисти нрави.

Тѣ бивать или блудилища — или светилища!

4.

Учители, ако искате да дадете добро възпитание на младежитѣ — учете ги, че смисълътъ на живота стои много по-високо отъ погибаващата земна действителностъ.

Не правите ли това — вие ще пригответе не благородни граждани и мъдри дейци — а алчни бахототражи¹¹⁰ и лихи искатели¹¹¹ на преклечения!

5.

Учитель, който се ограничава да дава на учениците си сухи познания е прость занаятчия; учитель който превъзпитавя воли и пресъздава характери е прость свѣтитель!

6.

Учители, когато говорите на младежитѣ за човѣшкия животъ, обяснявайте го като нѣщо, което стои много високо надъ кратковременната земна действителностъ.

Само по тоя начинъ ще създадемъ едно поколение отъ доблестни борци и герои.

7.

Духовната просвѣта, която се насажда въ душата на младежта струва толкова, колкото струватъ и онѣзи, които я насаждатъ.

На въпроса — защо българскитѣ училища произвеждатъ безвѣрници — може да се даде само единъ отговоръ:

Само вѣрващъ възбужда въ другитѣ вѣра.

8.

Науката е водачъ, който стои задъ насъ — и ни тласка напредъ.

Моралното възпитание е водачъ, който върви предъ насъ и ни прокарва презъ най-добри пѣтища.

9.

Семейството и училището сѣ основитѣ върху които градимъ общия напредъкъ.

Историята на великитѣ народи не е освенъ история на велика духовна просвѣта, започвана отъ мъдри майки и привършвана отъ добросвѣстни школски наставници.

10.

Родината е голѣмо семейство; семейството е малка родина.

Каквото бива човѣкъ за своето семейство — таквѣ бива и за своята родина.

Лошъ баща, лошъ синъ, лошъ братъ — не могатъ да бждатъ добри граждани. Едно прескачане на домашень прагъ не може да превърне добродетелта въ порокъ — или порока въ добродетель.

Феминиститѣ постоянно гворятъ за отъждествяване правата на жената съ правата на мъжа — за женска еманципация.

Изглежда, обаче, че женската еманципация води къмъ изопачаване природата на жената.

Що е женска красота, що сѣ женски прелести — па ако щете, що е женското благодушие — безъ червенината на срама?

Цвѣтя повѣхнали!

А червенината на срама — женитѣ скоро я изгубватъ, когато заживѣятъ бурень извъндомашень животъ, когато почватъ да взиматъ живо участие въ общественитѣ борби и стълкновения, когато захватъ да мъжествуватъ.

Жена майка, жена домакиня, жена съпруга — е гений добротворень на къщното огнище, ангель живоносень на брачния животъ, велемощна уредница на интимната семейна добротестина: тя не трѣба да жертвува тѣзи свои свещени атрибуции за никакви преимущества и привилегии въ публичния животъ.

Богъ е възложилъ на жената великата мисия да насажда любовь и доброта въ сърцата — а никакъ не да урежда материалнитѣ интереси на обществото.

Жената е другарка на мъжа — но другарка не значи съдружница.

Ролята на жената не е да води, а да напътствува, не е да диктува, а да внушава, не е да надѣхва, а да вдѣхновява.

Жената нѣма работа на площада. Тя се подвизава успѣшно и плодотворно подъ домашната стрѣха. Тя е цвѣте, което цвѣти и благоухае само на сѣнка.

Борбата противъ детската престѣпность не трѣба да бѣде друго нѣщо освенъ борба противъ разпратнитѣ и противъ скудоумнитѣ майки.

Майка лишена отъ чувство на дългъ и самоотверженостъ не ражда деца, за да помага на рода си — чрезъ увеличаване числото на честнитѣ и добродетелни граждани. Тя ражда отъ нѣмай-къде. На чедата си тя гледа като на нежелани и неприятни, но неизбѣжни послѣдствия на своята кукленска роля между мъжеть.

Всѣщность, тя нѣма ч е д а — тя има изчадия — и е готова да ги захвърли на бунището!

Мнозина думатъ:

Бѣдещето на децата ще бѣде такова, каквото го искатъ майкитѣ!

Ние бихме опростотворили тая истина така:

Бѣдещето ще бѣде такова, каквото го приготвятъ майкитѣ.

Майката твори — чрезъ домашното възпитание — душата на гражданина; учительтъ нагиздя ума му съ познания; законодательтъ изработва наредби, които иматъ за основа успѣхитѣ на майката и на учителя.

Каквато друга основа да избере законодательтъ, неговото дѣло ще бѣде химерично!

Жената може да бѣде най-мощната обществена благодетелка — може да бѣде и най-върлата обществена враждебница: духътъ на поколѣнията, добъръ

или лошъ, е нейно дѣло — сиречь въ нейнитѣ рѣце стои материалъ съ който се гради социалната сграда. Превъзпитайте жената — ще преустройте семейството; преустройте семейството — ще обновите и укрепите обществото.

А въ какво се състои превъзпитанието на жената? Тя е сега кукла и залъгалка на мъжа. Направете я годна да стане негова съюзница, сподвижница и домоуправителка.

Тя сега украсява салонитѣ. Направете я годна да превъзпитавя духоветѣ.

Тя сега е прелъстителка. Направете я охранителка на нравитѣ.

17.

Алкохолизмътъ е твърде често едно увлѣчение на плътта, което намира подкрепа въ незнамъ каква духовна заслалость и немощъ.

Съ други думи, задъ пиянството на тѣлото стои опиянение на душата.

Ала и твърде често алкохолизмътъ произхожда отъ люто вълнуване на душата, което се прикрива съ буйство на плътта.

Съ други думи, задъ невъздържаността на тѣлото стои неудържимата жалъ на душата.

Не е вѣрно, прочее, че у всички алкохолици алкохолизмътъ трѣба да се цѣри — и може да се цѣри — по еднакъвъ начинъ.

Пиянството не е едно. Пиянство нѣма — а има пиянства.

Бѣсъ и горестъ, буйство и жалейка, порокъ и отчаяние не могатъ да бѣдатъ отъждествени, ни въ своя зародишъ, ни въ борбата противъ тѣхъ!

18.

Животнитѣ сж наши братя. Тѣ сж нашитѣ нѣми братя. Щадете ги.

Тѣ иматъ потрѣба отъ нашата закрила и страдать могатъ бивать лишени отъ нея. И тѣхното страдание е по-лошо отъ нашето: ние можемъ да се оплакваме — а тѣ страдатъ нѣмешкомъ.

Бѣждете добри къмъ тѣхъ, къмъ вѣчно нѣмѣящитѣ. Нѣма по-голямъ грѣхъ отъ тоя — да причиняваме мъжа тамъ където не е възможно да бѣде противопоставенъ намъ никакъвъ протестъ.

Кесто се казва, че жената не трѣба да бѣде ударена нито съ едно цвѣтице.

Това е вѣрно и за животнитѣ.

Животно не трѣба да бѣде ударено нито съ китка отъ рози!

ЖИВИ ИДЕИ

I ПРОСВѢТА

1.

Просвѣтенъ човѣкъ е онзи у когото познанията на ума дружатъ съ благородството на душата.

Ученъ човѣкъ е онзи, който е изучавалъ свѣтовнитѣ явления — и знае тѣхнитѣ причини и послѣствия.

Ученията човѣкъ не е непременно просвѣтенъ човѣкъ.

Работитѣ, които знаеме обитаватъ въ нашия интелектъ — и не упражняватъ никакво влияние върху нашия нравствено-духовенъ *modus vivendi*¹¹².

Знанието трѣба да се сдружи съ едно свѣтло чувство, да се съюзи съ едно доблестно влѣчение — да да повлияе върху нашиятѣ обноси съ ближнитѣ ни.

Цивилизацията е плодъ не на суха наука, а на наука поставена въ услуга на моралнитѣ сили.

Платонъ¹¹³ думаше:

— Благодаря на божеството загдето съмъ се родилъ елинъ, а не варваринъ!

Попитаха го:

— Нима варваринътъ не може да бжде ученъ мъжъ.

Той отговори:

— Да, може; но у него учението е було, което прикрива хищнитѣ инстинкти и гнуснитѣ страсти. Неговата психика е така сътворена — че щомъ добие нѣкакво познание, той се пита какъ би могълъ да го

използува, за да обсеби хорски блага и да си устрои незаконни привилегии!

2.

Свѣтътъ е пълень съ люде духомъ бедни, съ клетки у които външното око не е ржководено отъ вътрешното.

Но по-скудоумни, психически по-убоги хора нѣма отъ онѣзи, които знаятъ само това що сж чели въ книгитѣ — каквато обширна да бжде тѣхната начетеностъ.

Начетеностъ — това е запознаване съ опитността на хиляди хора.

Но душевна слѣпота не се лѣкува съ чужда опитностъ.

Опитността трѣба да бжде лична.

Това що сж преживѣли чуждитѣ хора, може да послужи само за забавление на нашия умъ и за гиздило на нашата паметъ. Това що сами ние сме преживѣли, насажда въ душата ни мѣдростъ и свѣтопознание.

Френскиятъ философъ Fouillée¹⁴ написа два тома върху моралното учение на Сократа.

Подирь като прочелъ това съчинение, единъ младъ господинъ писалъ на автора:

— Сега чакъ можахъ да си обясня що за мѣдрецъ е билъ Сократъ! Сега не блънувамъ — сега знамъ.

Fouillée отговорилъ:

— Знамъ, казвате.

Мамите се, драги ми младежо. Книгитѣ не даватъ знание. Книгитѣ вършатъ само едно нѣщо: тѣ ни учатъ какъ да добиваме знание въ школата на живота. Книгитѣ ще ви покажатъ какъвъ е билъ Сократъ — нищо повече. А защо Сократъ е билъ такъвъ — какъто се разказва че е билъ — това ще ви обясни само животътъ. Върховното правило на алчущия за

просвѣта младежъ трѣба да бжде следното: само опитното може да даде цена на прочетеното!

3.

Недейте отъждествява наука и добродетель.

За многома учени мѣже могло би да се напише такава биография:

— Обсебилъ бѣше знание, умѣние, опитностъ и дарба, станалъ бѣше свършенъ свѣтоводецъ и свѣтоводецъ, — но не бѣ можалъ да научи сърцето си да обича родъ и човѣчество!

4.

Учациятъ младежъ дири въ книгитѣ абсолютни истини, правила не трпящи никакво изключение.

Неспособенъ да разбере, че умѣреността е гаранция за правдивостъ, той скоро се превръща въ тѣсногърдъ сектантъ и словоборецъ.

Но въ школата на живота той узнава единъ день, че абсолютното е абсолютно относително.

Той узнава, че въ прекаленостъ нѣма истина.

Той узнава, че люто и върло истинолюбие е една отъ формитѣ на заслѣпението.

И ако е надаренъ съ крепки морални начала — той казва сбогомъ на гордитѣ умувания, предава се на миренъ трудъ — и става разуменъ и мѣдъръ гражданинъ.

5.

— Сократе, всичкитѣ безкултурни хора сж твои противници!

— Безкултурността е слабостъ. Азъ не се боя отъ враждата на слабитѣ хора, боя се отъ тѣхното приятелство!

6.

Както тѣлеснитѣ сили се провалятъ въ бездействието — тъй се провалятъ, въ некултурността, духовнитѣ сили.

7.

Книгата подсѣща, внушава, оплѣтва.
Опитътъ доказва, увѣрява, убеждава.
Най-добре знаеме онѣзи нѣща, които сме научили въ школата на живота.

8.

Колкото нашата наука става по-обширна — толкова повече въ насъ се закрепя убеждението, че истинската наука е въ Бога. Израженията *мъдрѣрьумъ, силеньумъ, велкъумъ, значатъ, преди всичко, умъ* който е позналъ своитѣ предѣли.

9.

Не може да има истинска свобода тамъ, гдето липсва просвѣта. За да вървимъ неуклонно изъ правия пътъ потребно е да виждаме кжде вървимъ.

10.

Носете съ твърда ржка священното знаме на просвѣтата.
Но помнете, че всѣка просвѣта е лъжовна — тамъ, кждето науката не е служителка на съвѣстѣта!

11.

У безкултурния човѣкъ чувството е почти винаги остень.
У културния — то бива ту остень, ту юзда, споредъ потребитѣ на времето и споредъ повеленията на дълга.

12.

Действително просвѣтенъ човѣкъ не е онзи, който е много чель и знае всичко що сж думали умнитѣ хора — а онзи, който е научилъ какъ да си служи въ живота съ своя собствень умъ.

13.

Знае — който е училъ.
Дважъ повече знае — който обладава здравъ разсждѣкъ.

14.

Знанието е мощно съчиво.
Но мощно съчиво не значи творческа мощъ.
За да стане производително това съчиво трѣба да бжде поставено въ услуга на едно благородно чувство.

Знанието дава планъ.
Чувството осщеществява.
Знанието открива.
Чувството оплодотворява.

15.

Най-много знае, който се признава за незнаящъ.
Най-мощень бива онзи, който признава своитѣ слабости.
Духовното превъзходство на човѣшкото същество състои въ самопознанието.

16.

Знанието е сила.
Но знание безъ любовь — това е сила непроизводителна.

За да ускориме прогреса и да обновиме обществото не е доста да осветлим умовеѣ, — трѣба още да промѣниме сърцата.

А промѣна на сърцата се достига чрезъ любовѣ.

17.

Човѣкъ придобива знание не само чрезъ това, което издирва въ външния животъ — но и чрезъ това, което открива въ своя вътрешенъ животъ.

Има дори истини, които ставатъ по-очевидни за насъ когато ги чувствуваме, нежели когато ги знаеме; — има трудни и заплетени задачи, които намиратъ веднага своето решение — щомъ преминатъ отъ ума ни въ сърцето ни.

18.

Знанието осветлява пътя ни.

Чувството ни дава сила да го извървиме.

19.

Сюзьтъ между религията и науката не е никакъ невъзможно нѣщо.

За да осъществиме тоя сюзь, нека всадиме познания въ нашето благочестие — и благочестие въ нашитѣ познания.

20.

Науката не е въ състояние да се противи на религията.

Науката се занимава съ нѣща, които се подлагатъ на разглеждане. За тѣхъ тя може да твърди че съществуватъ — че обладаватъ такива и такива отличителни черти, такива и такива качества.

Но науката излиза навънъ отъ своята роля — когато отрицава работи, които не сѣ достъпни за наблюдане.

162

Думитѣ: това не може да бъде — не сѣ научни думи.

Невъзможността не е предметъ за опитъ и изследване!

21.

Не е доста да се еманципира човѣкъ отъ гнета на невежеството — за да се назове културно същество; потребно е още да победи себе си; сиречь своитѣ страсти.

Казватъ, че истинското учение донася щастие. Да! Но нека не забравяме, че истинско учение обладава онзи който е научилъ, преди всичко, да живѣе благоразумно.

22.

Въ книгитѣ не трѣба да диримъ познание на живота — а само способъ какъ да добиваме познания въ живота.

23.

Въ училището не придобиваме знание. Тамо се дава намъ само метода, посрѣдствомъ която да придобийме знание въ живота.

24.

Онѣзи, които обезобразиха българския езикъ — подѣ предлогъ да го направятъ достъпенъ за бакалина и дърварина — забравиха следното начало: — трѣба да въздигнемъ народа до науката, а не да понижимъ науката до първобитното разбиране и мислене на безкнижнитѣ люде.

Просвѣщението не се дѣли на първо, второ и трето качество — като стокитѣ по дюкянитѣ.

163

25.

Културен човък не е онзи, който е минал през много школи, или обладава широка начетеност — а онзи, който се отличава със силен характер и уравновесен умъ.

Културата не бива плод на заимствувани душевни украшения — а на самостоятелно развитие, на самобитно и мощно духосложение.

26.

Учениятъ знае.

Умниятъ знае — и обладава таланта да оплодотворява знанието.

Народътъ схваща добре тая разлика между ученъ и умень — като казва въ една отъ най-хубавитъ свои послловици:

— Да е учено, добро; да е умно, по-добро!

27.

Хитроумниятъ словоборець достига понъкога да минава за мждъръ мислителъ.

Пазете се отъ подобно отъждествяване.

Мждриятъ мислителъ мяза на топъ, чийто гърмежъ разбива чернитъ облаци, носящи въ утробата си разрушителна градушка.

Хитроумниятъ словоборець е ракета, която се издига на високо — пръсва се — и образува красиви, но малотрайни огнени букети.

28.

Каква друга може да бжде мисията на книжовника ако не да всъва духовна свѣтлина между слѣпитъ духомъ?

164

И ако той се отклони отъ тая си мисия, каква друга работа би могълъ да върши — ако не да забавлява бездѣлницитъ?

29.

Книжовнико, не се опитвай всичко да разправяшъ, всичко да излагашъ съ перо въ рѣка! Езикътъ е немоощень, умътъ има предѣли, — а истинитъ сж безконечни като вселената, понеже сж идентични съ законитъ на вселената.

30.

Обезсмъртять името си само онѣзи учени, само онѣзи белетристи, мислители и художници — които знаятъ да насаждатъ въ душата на тълпитъ това живоносно и благословено цвѣте, надеждата — пълната и всеобемна надежда, надеждата за блага бжднина, за отвждгробовно възмездие, за сврхземни сждбини, за неуклонна и велемждра божествена правда.

Знание и талантъ, които не бивать употребявани и оплодотворявани въ тая насока сж сѣнки въ дълбоки нощи и тъми въ бездѣнни ями!

165

II

ИЗКУСТВО

1.

Хубавото и идеалното въ изкуството не може да бжде друго освен хубавото и идеалното въ живота.

Изкуството е изборъ — его последната дума на естетиката.

Иначе казано, изкуството подражава на природата като избира въ нея — за да ги възпроизведе — факти, явления и приключения напълно хармонирващи съ цельта на човѣшкия животъ.

Цельта на човѣшкия животъ е нравствено-духовно усвършенствование чрезъ култъ къмъ доброто, истинното и хубавото.

А изкуството е синтезъ на доброто, истинното и хубавото.

Цельта на изкуството е да помага на човѣшкото сжщество да изпълни своята мисия, да достигне своята цель.

Старовремскитъ философи даваха следното определение на изкуството:

Номо adjuncto naturae — човѣкъ приложенъ къмъ природата.

Човѣкъ приложенъ къмъ природата — то значи природа допълнена съ човѣшки духъ, природни работи насыбрани и натъкмени споредъ потребитъ на човѣшката душа.

Мнозина думатъ:

Изкуството е цель самó на себе си, и друга цель нѣма.

Това определение би ни отвело до следното твърдение: изкуството служи само на изкуството.

А подобно твърдение е жалка заблуда.

Изкуство извънъ човѣка нѣма.

Изкуство въ природата — извънъ намѣсата на човѣшкия духъ и гений — нѣма.

Изкуството е рожба човѣшка. То не може да се отцепи и раздѣли отъ човѣцитѣ. Неговата сждба е идентична съ сждбата на човѣчеството.

За да можемъ да речеме, че първата и последна цель на изкуството е самото изкуство — би трѣбало да твърдиме, че животътъ е първа и последна цель на живота.

Не. Изкуството, както науката, както политиката, е срѣдство, съживо, оржде.

То е служителъ на разумнитъ човѣшки сжщества — олеснява ги въ тѣхнитъ благородни начинания и културни домогвания.

Плодъ на човѣшкия гений — то се намира въ пълна зависимость отъ него — а той го употребява, за да пробива нови пѣтища къмъ нови, по-свѣтли, по-очарователни, по-омайни духовни хоризонти.

А каквото казваме за изкуството изобщо — мoжемъ да го речемъ отдѣлно за изящната словесность.

Тя ни най-малко не състои, както думатъ софиститъ, отъ думи звучни за ухото, приятни за въображението, сладостни за жаждитъ, влѣченията и страсти.

Тя ни най-малко не е предметъ на забавление.

Тя изпълнява една функция: тя е изразителка сладкoдyмнa на общочовѣшката съвъсть.

Тя е нѣщо живоносно, — сиречь не се задоволява съ живота такъвъ какъто го намира, а изважда на яве неговитъ недостатки и петна — и се мъчи да го преу-

строява, да го пречистя.

Тя поднася отбрана и здрава духовна лица на алчущето за подобрене на своята участь човѣшко същество; тя е подкрепа и насърчение въ всѣки походъ къмъ съвършенство, въ всѣки възходъ къмъ идеалъ; тя заема първото мѣсто въ основитѣ на всѣка цивилизация.

Литература развратна, литература която служи за забавление на разваленитѣ хора — това е най-чудовищното явление въ културния развой на единъ народъ.

Отровачъ, който трови хората съ перо въ ржка, е най-опасниятъ врагъ на обществото.

Национална книжина, въ която се подвизаватъ сквернословци — то е като храмъ въ който сж нахлули нечисти животни и сж го омърсили.

За да оправдае своитѣ цинизми, Емилъ Зола¹⁵ думаше:

— Азъ описвамъ работи, които съмъ виждалъ въ живия свѣтъ, въ природата. Не е важно грозни ли сж нѣщата, които описвамъ, важно е вѣрно ли ги описвамъ, важно е реални ли сж тѣ. Реалното не може да бѣде грозно.

Грубъ софизмъ и безумно словоборство.

Реалното твърде често бива грозно, твърде често бива отвратително и човѣконенавистно.

Реалниятъ свѣтъ е порой, който влачи сметъ — но влачи и бисери. Съвѣстниятъ книжовникъ избира бисеритѣ — не посѣга на сметъта.

Честнитѣ и просвѣтени хора възразяватъ така на Е. Зола:

— Вие се давате за свѣтоводецъ и човѣковедъ; значи, вие знаете, че вредъ гдето има зло, има и добро, вие сте бивали свидетелъ на чисти и на нечисти дѣла, на благородни и на порочни домогвания, на свѣтли и на тъмни стремежи, на светостъ и на демонизъмъ. Прочее, ако вие ограничавате литературното

си творчество само въ описание на грубости, мръсоти и безчестия — то показва, че по такъвъ начинъ вие удовлетворявате въ себе си срамотна потреба на една безнравствена душа — а никакъ не повеления на една истиннолюбива и човѣколюбива писателска съзѣстъ!

2.

Човѣчеството не може да се откаже отъ надежда. То има нужда отъ вѣра въ една първоверховна наредба и правда. То има нужда отъ щастие — и се чувствуваша щастливо само при пълно съзнаване на своитѣ свѣтли и всевѣковни сждбини.

Животътъ на човѣчеството, прочее, е преди всичко животъ на сърцето, вжтрешенъ животъ, духовенъ животъ.

Човѣчеството живѣе за да чувствуваша, чувствуваша за да живѣе.

А що е поезия — ако не отвѣтъ отъ подобень животъ?

Поезията тълкува, възпроизвежда, величае, славослови живота на сърцето, духовния възходъ, величието на човѣшкитѣ подвизи, живоносния култъ къмъ всѣки идеалъ.

Поезия — това е изразъ на вжтрешното битие.

Поезия — това е божественото у човѣка.

Създаденъ по божие подобие, човѣкътъ твори; той твори чрезъ поезията; той твори въ поезията.

Поезия, творчество — то е сѣ едно.

Престане ли поезията да бѣде творчество — тя се превръща въ лихо гиздило и бездушно игродумство.

Огасне ли свещениятъ огънь — замѣстя го купъ пепель.

3.

Изкуство противорелигиозно нѣма и не може да има.

Изкуството възпроизвежда реда в природата поставен в хармония с свѣстѣта у човѣка.
Правствено-духовнитѣ сили на човѣка стоекки извънъ всѣко влияние на материята — материалистичното изкуство би било безсмислица.

4.

Каква е връзката между поезия и религия?
Каква е връзката между редъ и хармония: неразривна, всевъковна и света.
Богъ е редъ.

Между всичкитѣ сили и закони, които управляватъ всемира — и които изхождатъ отъ Висшето Сѣщество —цари пьлень редъ.

Богъ е източникъ на редъ.

Поезията е хармония.

Поезията е съвършено съгласуване между хубавото въ областѣта на духовнитѣ сили и хубавото въ областѣта на физическитѣ явления.

Поезията е източникъ на хармония.

И Богъ, който е сътворилъ всѣки редъ — е творителъ на всѣка хармония.

Иначе казано:

Редътъ е хармония, — хармонията е редъ; редъ и хармония сѣ въ Бога, изхождатъ отъ Бога.

Поезия безъ Бога, сиречь безъ вѣра въ Бога — нѣма и не може да има, както нѣма и не може да има редъ безъ хармония, и хармония безъ редъ.

Поезия богопротивна — то би било поезия противна сама на себе си.

Поетъ атеистъ — това е човѣкъ, който се промъква въ една крепостъ не за да я защити — а за да я разруши.

5.

— За изкуството не съществува нищо извънъ изкуството.

Иначе казано, изкуството е целъ само на себе си.
Хубавото не дава поука. То само произвежда очарование!

... Такова бѣше естетическото Вѣрую на Ем. Зола, такова е то, и сега, у повечето френски писатели.

Да, изкуството не дава уроци. То не дава наставления и опѣтвания — въ тозъ смисълъ, че не проповѣдва — не мѣждърствува.

Но като въздига духа къмъ съзерцание на съвършеното, то напомня на човѣка, че животътъ трѣба да бѣде възходъ къмъ единъ идеалъ.

И по тоя начинъ, хубавото е носителъ на поука.

По тоя начинъ, хубавото се отъждествява съ доброто.

Между хубавото и доброто съотношението е както между хармонията и истината.

Хармонията е възсияние на истината.

Истината е изразъ на хармонията.

Вѣрата въ хубавото и вѣрата въ доброто, вѣрата въ свѣтовната хармония и вѣрата въ божествената истина еднакво подкрепятъ нашия устремъ къмъ съвършенство, което е целѣта на нашето земно битие.

6.

Карлайль¹⁶ дума:

— Между поема въ действие и поема въ думи моето предпочитане отива къмъ първата!

Това мнение на Карлайла се сподѣля отъ всички свѣстни хора.

Поезията не може да бѣде първа и последна човѣшка потребба, единствена и всепоглъщаща човѣшка мисия.

Какъвто талантъ да обладава единъ поетъ, той не е освенъ единъ благогласенъ дърдорко, единъ самолюбивъ кабинетенъ мечтателъ, ако хаби днитѣ и но-

щитъ си само въ нагласяване на строфи и натъкмяване на ритми.

Нѣма съмнение, че изящното слово, че сладкитѣ приказки, че стилистичната красота, че творческата омая, настилатъ цвѣта по пѣтя на живота. Но за да извървимъ успѣшно тоя пѣть — потребно е да сме насадили въ душата си и нравствено-духовни цвѣта, мѣдростъ, богочитание, доблестъ, любовь, милосърдие, и прочее, — потребно е да служимъ на страдато човѣчество.

Най-великитѣ поети, Камоенсъ,¹¹⁷ Милитонъ,¹¹⁸ Данте¹¹⁹, Калдеронъ¹²⁰, Юго¹²¹, Байронъ¹²², Ламартинъ¹²³, сѣ били едновременно хора дѣлови, общественици и борци, или, ако щете, били сѣ двои поети, поети въ благи думи и поети въ благородни дѣла, великани по своето чисто вдъхновение и по своята творческа мощъ, герои по своята самоотверженостъ и по своето самопожертвование.

7.

Броителъ на звезди — наричаше шеговито себе си Александъръ Дюма¹²⁴.

Той не бѣше броителъ на звезди — а упоритъ искатель¹²⁵ на идеалъ, неуморимъ знаменосецъ на всевъковното хубаво, на безсмъртното добро.

— Моята работа е да странствувамъ по пѣтя на безконечността, би могълъ да рече, би трѣвало да рече за себе си всѣки литераторъ.

Литературата е или морално съзерцание на вселената, или играчка на бездѣлници. Срѣда нѣма.

Работникътъ на перото и на мисълта е единъ видъ свещенослужителъ. Той представлява неуведомото, а не тѣлното. Той раторствува за вѣчни интереси — за духовни интереси — за повсеминутния възходъ на духа къмъ чистота морална, къмъ свършен-

ство: на временитѣ блага, на промѣнчивитѣ и преходни удоволствия, тържества и радости той гледа като на нищожни залъгалки — подобни на ония стъклени гиздилки, каквито европейци-авантюристи продаватъ на дивитѣ африкански негри. . .

8.

Коя е причината за голѣмото изобилие на лоши поети въ България?

Безкултурността на обществото и малокултурността на газетаритѣ.

Единъ фейлетонистъ се провикваше напоследъкъ — говорейки за поета Z.

— Z. пише доста добрички работи.

Когато е въпросъ за поезия — изражението доста добрички работи значи нищожни работи.

Не е ли най-добра, не е ли абсолютно добра, поезията не е добра; не е ли превъзходна и прелестна, не е ли величествена и сияйна, поезията е никаква.

Иначе казано, поезията не търпи подраздѣления на качества.

Sainte-Beuve¹²⁶, думаше:

— Удовлетворително у поета е само свършеното.

Brunetièr¹²⁷ — сѣщо:

— Достойно за прочитане у поета е само плетелното, лжечезарното.

Faguet¹²⁸ — сѣщо:

— Заслужава да намира убъжище въ библиотеки-тъ само безсмъртната пѣсенъ на всевъковната природна красота и омая.

Това, което наричаме божествено човѣка не е друго нѣщо освенъ чиста и блага душа; това, което наричаме божествено въ

поезията не е друго нѣщо освенъ мощно и всеобемно вдѣхновение.

Блага душа и велемошно вдѣхновение — ето поетѣтъ.

Божеественото въ поезията — могатъ да ни го дадатъ единъ Ламартинъ, единъ Юго, единъ Тенисънъ¹²⁹, единъ Суинбърнъ¹³⁰, единъ Зориля¹³¹, единъ Кампоаморъ¹³².

А единъ ритмачъ — сиречь единъ игрословець, който се прекарва за поетъ — може да ни даде само пародия на божеественото.

Представете си единъ самотенъ сръдноморски островъ — окръженъ отъ колосални канари. Никакви животни не могатъ да си пробиятъ пътъ до вътрешността на това обиталище. Изключение правятъ орлиътъ. Само тѣхнитъ могъщи криле не познаватъ прѣчки, и смогватъ да се издигатъ надъ всѣкакви скали . . .

Такъвъ островъ е истинската Поезия!

9.

Наука не може да ни даде точно и вѣрно опредѣление на хубавото.

Нека, прочее, се задоволяваме съ опредѣлението, което ни даватъ опитността, традицията и здравиятъ смисълъ:

— Хубаво е това, което се харесва на човѣци обладаващи едновременно висока култура и велики добродетели!

10.

Хубавото не е друго нѣщо освенъ възсияние на истинното.

А истинното не е друго нѣщо освенъ оплътване къмъ божеественото.

11.

Само външна хубость не е хубость.

Задъ изящнитѣ форми, задъ прелестнитѣ черти — грѣба душа — душа въ художественото произведение, душа — въ човѣшкия образъ.

Най-благородната функция на хубавото е да служи за проводникъ на доброто.

12.

Художникътъ, поетътъ поставятъ хубавото въ услуга на доброто . . . Тѣ търсятъ въ природата това, което хармонирва съ целта на живота — нравствено-духовното усвършенствование . . .

Прочее, изкуството не е подражание на природата — а изборъ въ природата.

13.

Младитѣ поклонници на хубавото, новацитѣ художници и поети, думатъ:

— Хубавото е винаги добро.

Данте, Рафаелъ,¹³³ Бетовенъ¹³⁴ думаха:

— Красота има само въ свършенното.

А никакво свършенство не се достига безъ пълна морална чистота.

Или — по-ясно изложено — свършенство като речеме ние разбираме съвкупность на всички свършенства, та ведно съ тѣхъ и моралното свършенство.

14.

Изкуството е помагало на човѣка да достигне целта на живота, сиречь да реализира въ себе си нравствено-духовно свършенство.

Прочее, формулата и зкуство за и зкуство е нелогична.

Изкуството е служител на човъка; то е съживо за унапредване — а не последен израз на културен развой, не последна фаза на духовния възходъ.

15.

Литературата отражава душата на едно племе, както говорътъ отражава душата на една личностъ.

16.

Доброто литературно произведение е, тъй да рече-ме, живо творение.

То е нѣщо преживѣно. То е рѣзень отъ живота. Най-тънки анализи, най-дълбоки аргументи, истинскиятъ писателъ ги намира само въ своето сърце.

17.

Зачитайте свободата на гениалния писателъ. Зачитайте свободата на вдъхновението.

Помнете че думитъ Spiritus flat ubi vult¹³⁵ сж — за твореца на словесни красоти — единствено житейско начало.

Казваха на В. Юго:

Вие погавате опитността наследена отъ редъ поколѣния, вие погавате традициитъ предадени намъ отъ върволица столѣтия.

Той отговаряше:

— Срещу стара опитность азъ донасямъ нова опитность; азъ създавамъ нови традиции; моятъ законъ не е наложенъ на мене — а наложенъ отъ мене; азъ не съмъ получилъ духъ въ наследство — а приготвямъ духовно наследство; моята авторитетность е самородна — възникнала е въ мене — а не е плодъ на това, което е било насадено въ мене. Азъ нося пълно обновление, новъ видъ творчество: староремскиитъ

176

мѣрила и оценки не сж приложими на мене. Азъ съмъ Викторъ Юго, творецъ на себе си, синъ на дѣлата си, авторъ на сждбата си, уредникъ на единъ редъ, който е мой редъ, а не хорски редъ: съ мене които вървятъ ще бждатъ предвождани отъ мене!

Викторъ Юго има пълно право.

За гения можемъ да речемъ тая парадоксална — но твърде вѣрна дума: той е родителъ на себе си.

Добрата критика потвърждава напълно тоя възгледъ. Тя ни казва:

Гениалниятъ писателъ не твори възъ основа на нѣкакви правила; — съвсемъ наопаки, правилата биватъ установени възъ основа на това що твори гениалниятъ писателъ.

18.

Талантътъ създава хубави работи възъ основа на общоприети правила за хубавото.

Гениятъ създава хубави работи възъ основа на нови правила установени отъ него.

19.

Понѣкога талантътъ се цени повече отъ гения. Това е защото талантътъ върви по бития пѣтъ — а гениятъ пробива нови пѣтища, чиято потребба не винаги бива съзнавана отъ хората.

20.

Гениятъ обладава творческа мощъ. Ала историята на гениалнитъ творения ни учи, че само времето може да оползотвори това що гениятъ твори.

21.

Великиитъ хора сж обикновени смъртни като всички човѣшки същества — но смъртни на които е възложено на мисията да творятъ работи безсмъртни!

12

177

22.

Характерът може донегде да поправи вредата причинена от липса на талант.

Но никога талантът не е въ състояние да поправи вредата причинена от липса на характеръ.

23.

Всепобедна творческа мощъ не дружи съ вѣра въ свѣтовното нищожество.

Речемъ ли в с и ч к о с г и н в а — ние скръстяме рѣце.

Таланта и гения може да съкруши само едно нѣщо — всеотрицанието!

24.

Има встрастени писатели у които жаднѣнето за истината често се превръща въ опиянение отъ истината.

Такива писатели биватъ еднакво опасни, и когато се заблуждаватъ, и когато право разсъждаватъ.

Който държи перо въ ржката си не трѣба никога да забравя, че умѣреността е тържеството на разума.

Истини, които се вестяватъ като крайни идеи — биватъ истини обезобразени отъ човѣшка гордостъ, си-речь полуистини!

25.

Писателството е или свѣтло и живоносно свещенослужение — или зловредно и челоуѣконеаивистно игродумство.

Писателтъ мяза или на топола, която се издига високо и съ своя върхъ сочи къмъ яснитѣ небеса — или на трънакъ, който задържа търкалянитѣ отъ вѣтъра парцали и се нагизда съ тѣхъ!

26.

Всѣкой намира въ художественитѣ творения такива достоинства каквито е способенъ да разбере и да оцени.

Тѣй че критикътъ — който се залавя да изучава чужди духосложения и дарби — показва и описва преди всичко себе си.

Сентъ-Бювъ думаше за себе си:

— Моитѣ критически статии не сж друго освенъ описание на странствуванията, които моята душа е предприемала изъ разни книгохранилища. Въ тѣзи странствувания азъ узнахъ много нѣща, но преди всичко дадохъ на хората възможность да узнаятъ какво има въ мене.

А като коментирва това признание на Сентъ-Бюва, единъ френски академикъ бележи:

— Въ стремлението си да разголта другитѣ, критикътъ неуспѣтно отбулва себе си!

27.

Надмини по знание, мѣдрость, опитность и талантъ — по стремежъ къмъ всичко свѣтло, възвишено и добро — онѣзи които те критикуватъ.

Ако тѣхната критика е язвителна — покажи, че обладаваш духъ неуязвимъ; превърни хорското злорадство въ поощрение къмъ тебе, превърни хорската отрова въ цѣровита за тебе вещь.

Създай си крепость отъ камънитѣ хвърлени противъ тебе!

28.

Критика люта не е освенъ маска на умраза.

Всѣщность когато умразата разсъждава намѣсто да удря — тя се опитва да замѣстя грубостта съ хитроумство, за да бѣде по-язвителна!

Само добрината — като очистя духа от слепли вълчения и страсти — прави го способен да оценява справедливо и вѣрно хорскитѣ работи.

29.

Когато люта критика бива посрещана съ ядъ и жажда за отплата, намѣсто единъ лошъ човѣкъ, критикарь, имаме двамина лоши човѣци, критикарь и критикуванъ.

А свадата между зълъ критикарь и зълъ критикуванъ е винаги полезна за обществото: то се отърва отъ тѣхъ чрезъ тѣхната взаимноизтрѣба.

30.

Поетътъ, казвать, трѣба да насажда истини, а не блѣнове.

Не. Не трѣба да ограничаваме поета.

Днешнитѣ блѣнове могатъ да се превърнатъ утре на истини!

ВЪ СВѢТЛИТѢ ВИСИНИ НА ИСТИНАТА

I ДОБРО И ЗЛО

1.

Не бивайте прекалено строги към лошите хора. Както слъпците не се лишават самоволно от зрение — лошите хора не се вдават въ лошотия по решение предварително обсъдено.

Тъ биват лоши по невежество, по нѣкаква недостатъчност и непълнота въ тѣхното духовно устройство, по нѣкаква повреда въ уредбата на тѣхния вътрешен животъ.

Тъ не знаятъ що е добро — и не могат да пожелаватъ това, което е неизвестно тѣмъ.

Тъ не сж способни да разбератъ тази истина — че пжтьтъ на дължността — и пжтьтъ, който води къмъ духовно усвършенствуване — сж единъ и сжщъ пжть и че само въ този пжть човѣшкото същество намира покой дълготраенъ и добротчина неизмѣнна.

Тъ не могат да си даватъ отчетъ, че както яденето хлѣбъ е последица на сънетото жито — тъй добруването е последица на добротворство.

Нека бждемъ милостиви къмъ тѣхъ — както сме милостиви къмъ робитѣ.

Лошиятъ човѣкъ е робъ.

Той е робъ на своитѣ плътски инстинкти, робъ на своитѣ диви влѣчения, робъ на своята психическа разнебитеностъ.

Той е самозаробенъ. Той е потисникъ и насилникъ самъ на себе си.

Избава за него би имало само една — да приеме борба, люта и всеминутна борба против себе си, да победи себе си, да пресъздаде себе си! Но това той не може да направи. Такъв какъвто е, той харесва себе си.

Робът е непоправимъ, когато обикне своето робство.

2.

Две сж силитъ които се сражават против принцип на злото въ земнитъ срѣди: студената разумность и пламената добрина.

И злото продължава да вирѣе, да бѣснѣе.

То вирѣе и бѣснѣе затова — защото студената разумность, за да излѣзе победителка, има нужда отъ помощта на пламената добрина; и отъ своя страна, пламената добрина, за да одържи върхъ, има потребба отъ другаруване съ студената разумность.

Студена разумность и пламена добрина сж дветъ половици на мъдростта. . . Когато тѣ престанатъ да действуватъ отдѣлно, — когато се съединятъ и образуватъ пълна мъдростъ, — злото ще се види навѣки победено!

3.

— Сократе, има ли зло въ свѣта?
— Злото е добро, което ние не смогваме да разбереме. . .

— Но съгласи се, мъдрецо, че въ свѣтостворението сж били извършени или допуснати работи, които не можемъ да наречеме иначе освенъ грѣшки. . .

— Дай ми единъ примѣръ. . .
— Тъмната, напримѣръ. . . Явно и неосторимо е че свѣтлостта, че видѣлната, е една живоносна мощь, едно драгоценно украшение на всемира. . . А щомъ е тъй, за какво е била потребна тъмната, която е отрицание на видѣлната?

— Младий човѣче, само защото има тъми, знаеме какво нѣщо е видѣлина, — оценяваме и обичаме видѣлината!

4.

Стремежътъ къмъ свършенство не е друго нѣщо освенъ възходъ отъ недобро къмъ добро, отъ добро къмъ по-добро, отъ по-добро къмъ най-добро, и прочее.

Народната поговорка всѣко зло за добро значи, че въ зародиша на всѣко добро има недобро.

Злото — това е сметъ, торъ.

Торътъ е зловоненъ. Но той помага на цвѣтята да цвѣнуватъ и да прѣскаатъ по въздуха благоухания.

5.

Тѣсногрѣдъ сектантъ е по-опасенъ отъ обикновенъ злодеецъ.

Злодеецътъ съзнава, че върши прѣстѣпни дѣла — и ги върши само когато очаква нѣкаква облага отъ тѣхъ.

Сектантътъ — който превръща своята умраза въ социална доктрина, който си създава свой частенъ мораль отъ своитъ предразсѣждъци и заблуди — и за когото истината не е никога такава каквато тя може да бѣде, а е такава каквато нему се иска да бѣде — сектантътъ е способенъ да подновява всѣки день своитъ грозни посегателства, и да върши зло само отъ любовъ къмъ злото.

Злодеецътъ може да почувствува умора. . .

Сектантътъ си остава до края на живота си неморимъ!

6.

Доброто и злото не сж — и не могатъ да бѣдатъ — друго нѣщо освенъ нашето участие въ добротѣ частината или злочестината на ближнитъ ни.

7.

Есенцията на добродетелта и мъдростта е борбата съ злото.

Мъдър човък, който стои съ скръстени ръце — е като любител на природата, който задоволява своята наклонност чрез съзерцание на картини изобразяващи градини, лесовете и ръки.

8.

— Сократе, колкото и да се мъча да вървамъ въ доброто, азъ неволно се питамъ: где е доброто безъ злото?

— Поправи това питане така: где е злото безъ доброто?

— Но навсѣкѣ добритъ работи биватъ съпровождани или окръжени отъ лоши. Трендафилтъ има бодли.

— Намѣсто да речешъ: трендафилтъ има бодли, кажи: бодлитъ иматъ трендафилъ!

— Навсѣкѣ гледаме упадъкъ, провала. Времето прави да въхнатъ цвѣтата.

— Да. Но времето прави да зрѣятъ житата.

— Хали и бури донасятъ опустошение!

— Хали и бури донасятъ и освежение.

— Човъкъ е воленъ само, за да пакости на ближния си.

— Ако не бѣше воленъ да пакости на ближния си — той не би проявилъ никакво достоинство когато се жертвува за него.

9.

Всѣко зло за добро — ето най-великата истина, която разумното човѣшко същество е могло да формулира.

И действително, щѣше ли да има мъдростъ ако нѣмаше буйни страсти? Не е ли горчивата опитностъ, която поражда предвидливостъ?

10.

Истинското щастие изхожда отъ покаяна на сърдцето.

А покаятъ на сърцето изхожда отъ добрината.

Зълъ човъкъ — това е дословно човъкъ, който денонощно прави съзаклятия противъ себе си, противъ своята репутация, противъ своето положение въ обществото, противъ своя воленъ и спокоенъ трудъ, противъ своя домъ.

Зълъ човъкъ прилича на отровна течностъ — която най-напредъ отравя сѣда въ който се намира.

11.

Най-нещастенъ човъкъ е онзи, който нѣма вѣра въ една свѣрхчовѣшка правда, способна да поправи грѣшкитъ и заблудитъ на човѣшката правда.

За такъвъ човъкъ нѣма убѣжище когато груби, невежествени и зли хора се опитватъ да го почернятъ и обезславятъ.

Прекланямъ глава предъ всемогъществото на злото, си дума той. . . .

12.

Нека борбата противъ злото да не ви плаши; тя не изтощава доблестнитъ човѣци — а наопаки укрепява ги.

13.

Лошъ човъкъ върши зло отъ любовъ къмъ злото. Слабодушенъ и безволенъ човъкъ злотворствува дори и когато не обича злото. . . .

14.

Търси вятре въ себе си единъ тъменъ и незнаенъ кжтъ — едно мѣстице въ душата си, недостъпно за никакви възмущения, вълнения и тревоги, и закопай тамо всѣки споменъ за злото което си претърпѣлъ отъ хората.

Това като направишъ, цвѣтътъ на лицето ти ще бжде неизмѣнно свежъ — и блага усмивка ще се показва повсеминутно на устнитѣ ти.

15.

— Азъ съмъ справедливъ, за туй съмъ безмилостенъ, казалъ еднѣжъ Дионисий¹³⁶, старовѣковниятъ Сиракузски властелинъ, като подписалъ една смъртна присяга.

Единъ старъ мѣдрецъ, съветникъ на властелина, му възразилъ:

— Това е толкова върно, колкото би било върно да речешъ, че си безмилостенъ, и за това си справедливъ!

— Защо не? отвърналь гнѣвно Дионисий. . . Да нѣмашъ милость при изпълнението на дълга си, това не значи ли, че поставяшъ дълга си по-високо отъ всичко?

— Не се гнѣви, царю! продължилъ да възражава мѣдрецътъ. . . Справедливи сме само тогава когато сме челоувѣколюбиви. . . Нѣма по-опасенъ сѣдникъ отъ онзи, който се старае да премахва любовта отъ правдата. . . И лъже се, горко се лъже онзи властникъ, който дума че милѣе за сѣдбинитѣ на човѣчеството — ако той не милѣе за участъта на всѣко човѣшко сѣщество отдѣлно. . . .

Дионисий дълбоко се замислилъ.

После той скжсалъ смъртната присяга, която билъ подписалъ — и промѣлвилъ:

— Да, така е, драгий мой съветниче. . . добродетель има само една — добрината! Правда има само една — добрината!

16.

Добротворство трѣба да почнува отъ върва въ доброто.

Мнозина думать:

— Нѣма управия нигде, ни тукъ на земята, ни тамъ на небето!

Бждете увѣрени, че който говори така избѣгва — или ще хване скоро да избѣгва — всѣки добъръ случай да помага за тържеството на правдата!

17.

Отъ всичкитѣ нравствено-духовни сили на човѣка, оная която най-скоро достига цельта си, въ борбитѣ на живота, е добрината.

18.

Добрината трѣба да дохожда преди знанието, както чистотата трѣба да дохожда преди украшението.

19.

Направи каквото ти диктуватъ свѣстьта ти и разумътъ ти и ако твоитѣ опити и усилия излѣзнатъ несполучливи — не се отчайвай: Богъ привършва винаги добритѣ дѣла на които нашата слабостъ не змогва да даде щастливъ край!

20.

Хубость произвежда въ насъ омая, гений възбужда въ насъ възхищение. Привлича ни и ни привързва за винаги само добрината.

21.

Внимавайте да не би — чрезъ прекалености — да превърнете добритѣ си качества въ недостатки.